

הרב אליעזר חיים שנוולד

## הכל מעלין לירושלים

חובת הישיבה בירושלים ובניינה כביטוי למעלתה וקדושתה

א. הכפייה לעלות לארץ ישראל ולירושלים

ב. מקור דין הכפייה – מחלוקת הראשונים

ג. שיטות האחרונים

ד. בניין ירושלים וריבוי אוכלוסייה

### א. הכפייה לעלות לארץ ישראל ולירושלים

שנינו במשנה במסכת כתובות:

הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין, הכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין,  
אחד האנשים ואחד הנשים (פי"ג מ"א).

כמה דינים משמיעה המשנה: חובת העלייה לארץ ישראל ואיסור היציאה ממנה, העדיפות שיש לישיבה בירושלים על פני שאר חלקי ארץ ישראל, והיכולת של בני הזוג לכפות זה את זה לעלות ולא לצאת. במשנה לא הובא הטעם לדינים שהוזכרו בה.

בגמרא הובאה ברייתא אשר מרחיבה ומפרטת יותר, תוך שהיא מגדירה את יכולת

הכפייה של בני הזוג:

תנו רבנן: הוא אומר לעלות והיא אומרת שלא לעלות - כופין אותה לעלות, ואם לאו - תצא בלא כתובה. היא אומרת לעלות והוא אומר שלא לעלות - כופין אותו לעלות, ואם לאו - יוציא ויתן כתובה. היא אומרת לצאת והוא אומר שלא לצאת - כופין אותה שלא לצאת, ואם לאו - תצא בלא כתובה. הוא אומר לצאת והיא אומרת שלא לצאת - כופין אותו שלא לצאת, ואם לאו - יוציא ויתן כתובה.

(קי ע"ב; ועיין בתוספתא כתובות פ' י"ב).<sup>1</sup>

דברי המשנה והברייתא העלו מספר שאלות בדברי רבותינו. אם הכפייה לעלות לארץ ישראל ולירושלים נובעת ממצוות יישוב הארץ וירושתה, לא ברור מדוע מאבדת האישה את כתובתה אם אינה מקיימת מצווה זו, עם כל גודלה וחשיבותה; אם הכפייה נובעת משום שכך מתאפשר לקיים את המצוות התלויות בארץ - לא מובן מדוע גם האישה יכולה לכופ את בעלה לעלות לארץ ישראל, שהרי לאישה אין קרקע משלה ולא שייכת בה מניעת קיום המצוות התלויות בארץ. אם הסיבה קשורה למצוות התלויות בארץ, לא מובן גם מדוע ניתן לכופ לעלות משאר חלקי הארץ לירושלים, ובכל זמן, שהרי כיום אין לכאורה תוספת מצוות שלא ניתן לקיימן במקום אחר בארץ. בנוסף, אם נאמר שהכפייה נובעת מפאת קדושת הארץ וקדושת ירושלים, לא מובן מדוע סירוב לזכות בקדושה יתרה מאפשר לגרש ללא כתובה.<sup>2</sup>

בדומה לכך הקשה הגר"ם טוקצ'נסקי:

ולא הבנתי אמאי ובמאי הפסידה כתובתה כשאינה רוצה לעלות לארץ ישראל ולירושלים, הלא אפילו להרמב"ן שמצות ישוב ארץ ישראל היא עשה גמורה, האם בשביל שאינה חפצה לקיים מצוה הפסידה כתובתה? ועוד יותר יש להתפלא על "עליה לירושלים", שגם להרמב"ן אין זו מצוות עשה אלא מעלה יתרה, ואמאי אם אינה חפצה לעלות עמו לירושלים תצא בלא כתובה? והלא כבר כתבו הרא"ש ושאר פוסקים מהעולה מסוגיא דכתובות (עב ע"א) שאפילו באכלה איסור שהוא בלא תעשה לא איבדה כתובתה כל זמן שאינה מכשילה גם אותו בהאיסור, ועד כאן לא מספקא ליה להחלקת מחוקק (אבן העזר קט"ו סק"ב) אלא בהכשילתו בשאר איסור שלא באיסור אכילה מהו, אבל בהכשילתו בביטול מצוות עשה לא שמענו משום פוסק שתפסיד הכתובה.<sup>3</sup>

- 1 במסכת ערכין דף ג ע"ב הובא: "הכל מעלין לירושלים? לאתויי מנוה היפה לנוה הרעה. ואין הכל מוציאין לאתויי מאי? לאתויי מנוה הרעה לנוה היפה". וברש"י שם: "מנוה היפה - דחול"ל. לנוה הרעה - דא", ואין אשתו יכולה לעכב עליו וכן מא"י לירושלים".
- 2 בשו"ת אבני נזר חלק יו"ד סימן תנד אות לג העלה את שלוש האפשרויות הנ"ל: "נראה לי כי ישיבת א"י וירושלים יש בה ג' עניינים: א', מצוות עשה דשיבת הארץ, ובזה אין חילוק בין א"י וירושלים... הב', מצוות התלויות בארץ, ובזה יש יתרון לירושלים על שאר א"י בזמן המקדש שיש בה מצוות יתרות אכילת קדשים ומעשר שני ולהתפלל בבית המקדש שער השמים וכו'... הג', מסתברא לדור במקום מקודש וקדוש לשכינה... ומצד זה ירושלים מצווה לדור בה יותר מבשאר א"י אפילו בזמן הזה דקדושת מקדש וירושלים ודאי קידשה לעתיד לבוא".
- 3 ראה בשו"ע שם שפסק שיש רק שלושה דברים שבגללם האישה מאבדת את כתובתה: א. מאכילתו איסור; ב. נודרת ואינה מקיימת; ג. מתנהגת בפריצות.

## הכל מעלין לירושלים

(ב) עוד יש להתפלל מה שגם היא יכולה כאן לכופף את בעלה לעלות איתה לארץ ישראל וירושלים. אף אמנם אין דומה כפיית אישה לכפיית הבעל (עיי'ן מה שנכתב הלאה), אך על כל פנים קשה שלא מצינו בכי האי גוונא בשאר דברים שבאם האישה רוצה להיות פרושה בחיים אציליים ולנסוע בשביל כך למקום מסוגל לזה - שתוכל לכופף את הבעל ובאם אינו מסכים הוא מוכרח לתת לה גט וכתובה.

(ג) הן אמנם אפשר לרכך את הקושי ולומר ששבח ישוב ארץ ישראל יוצא מגדר סוג של סתם מצווה, כי על כן מנו שם בסוגיה דכתובות משבח ישוב א"י שהוא ממעל לכל דבר וכו', אבל עם כל זה כמה תיוהי חזינא הכא: (1) שהרי לימוד תורה גדול מיישוב א"י, ויוצאין מארץ ישראל לחו"ל ללמוד תורה, שהרי בלימוד התורה ודאי כל החיים הישראלים קשורים בו לגמרי, ולא דוקא חיי הפרט אלא חיי כל היצירה נוצרו בגלל התורה - ובכל זאת לא אמרו שאם חפץ לנסוע ללמוד תורה שיגרש בשביל כך את אשתו בלי כתובה. (2) אפילו לישא אישה הוא גם יוצא לחו"ל (ע"ז יג ע"א); הן אמנם לפי רוב הפוסקים הרי זה דווקא כשיוצא על מנת לחזור וכמו שכתבו שם בתוס' ע"ז, אבל כל זה אמרו ביוצא מא"י, אבל לכתחילה לנסוע לא"י שיגרש בשביל כך את אשתו ובפרט בלא כתובה לא אמרו כך, ומכל שכן לדעת הפוסקים שלא אמרו בלישא אישה שהוא על מנת לחזור. (3) הלא רוב ישראל וגדולי אומתנו לאלפים ולרבבות לא עלו לא"י, וכי היא גרועה מהם שתצא בשביל כך בלא כתובה? ... (5) ומה נענה בהכפילות לעלות לירושלים שאין שם כל אותן הטעמים?

(עיר הקודש והמקדש, ח"ג פ' ט"ו)

דקדוק ברש"י על המשנה מעלה שאלה נוספת:

**הכל מעלין** - את כל בני ביתו אדם כופה לעלות ולישב עמו בירושלים; **אחד האנשים** ו**אחד הנשים** - אף האשה כופה את בעלה לעלות ולדור שם, ואם לאו יוציא ויתן כתובה כדקתני בברייתא בגמ' בהדיא.

דבריו של רש"י מתייחסים לסיפא של המשנה העוסקת בעלייה לירושלים וביציאה ממנה, בעוד לגבי העלייה לארץ ישראל והיציאה ממנה לא פירש. יש לבאר מדוע הדגיש את היכולת לכפות את כל אנשי הבית ולא רק את אשתו דווקא לגבי ירושלים. כך הקשה בעל **תוספות י"ט** (על המשנה שם, אות יא): "וקשיא לי, אמאי נטרי עד סיפא ולא פירשו ברישא דהכא, 'הכל מעלין לא"י'?"

האם יש להסיק מכך שלדעת רש"י יש הבדל בין גדרי הכפייה ביחס לא"י ובין גדרי הכפייה ביחס לירושלים, או שמא סבר שיש צורך אחר להדגיש את היכולת לכפות את כל בני ביתו דווקא בהקשר של ירושלים?<sup>4</sup>

ועוד, מדברי הברייתא שהובאו לעיל משמע שהושוו איש ואישה ביכולתם לכפות את העלייה לא"י ולירושלים או למנוע את היציאה מהם, אולם בירושלמי משמע שיש הבדל בין כוח האיש לכוח האישה ביכולת לכפות את העלייה:

"הכל מעלין וכו'": הוא רוצה לעלות לארץ ישראל והיא אינה רוצה כופין אותה לעלות. היא רוצה והוא אינו רוצה אין כופין אותו לעלות. הוא רוצה לעלות והיא אינה רוצה אין כופין אותו לעלות. היא רוצה לצאת לחוצה לארץ והיא אינה רוצה אין כופין אותה לצאת. היא רוצה לצאת והוא אינו רוצה כופין אותה שלא לצאת (מסכת כתובות פ"ג ה"א).

אין מחלוקת בין הבבלי לירושלמי לגבי הדין שהאיש והאישה יכולים לכפות זה את זה שלא לצאת מארץ ישראל ומירושלים, אולם על פי הירושלמי רק הבעל יכול לכפות על האישה לעלות, ולא להיפך. כיצד ניישב את הירושלמי עם משנתנו, המדגישה את השוויון בין האיש לאישה בדיון זה: "הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין, הכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין, אחד האנשים ואחד הנשים"<sup>5</sup> הרא"ש על אתר מביא את דברי המהר"ם, ולפיהם מתורץ ההבדל בין הבבלי לירושלמי:

---

4 עיין ב'ליקוט' על המשנה בהוצאת תפארת ישראל, ושם בשם הון עשיר שהוא לרבותא בלבד: "ונלע"ד דלרבותא פירשהו אסיפא, דאף על פי שעומדים כבר בא"י שכל הטובות שהבטיח ה' לירושלים כל הארץ בכלל, כדאיתא במדרש, אפילו הכי יכול להכריחם לעלות לירושלים עיר הקודש". לעומתו, החתם סופר כתב בעקבות התוס' י"ט (שו"ת י"ד סי' רלד): "אמנם, בשיטה מקובצת מיתי בשם רש"י מהדורא קמא כתב על רישא הכל מעלין לא"י - נשותיהן מא"י לח"ל עכ"ל, הנה שינה טעמו - ברישא פירש הכל מעלין קאי אאותם הגורמים העלאה לאחרים... אמנם בסיפא בבבא דהעלאה לירושלים דלא מיתנייא בברייתא בהדיא דהאשה כופה האיש וגם הוא נגד הסברא כמ"ש לעיל, על כרחך פירש רש"י בהיפוך - את כל בני ביתו אדם מעלה לירושלים וקאי אאדון הבית שמעלה את כל בני ביתו בין נשיו בין עבדיו העברים לישוב עמו מנוה היפה לרעה; נמצא רישא מיירי שכל אחד מבני ביתו יכול לכופ את אדון הבית לדור בא"י, וסיפא קמ"ל שאדון הבית יכול לכופ כל בני ביתו אחד אנשים ואחד הנשים שבבני ביתו לדור בירושלים אבל המה לא יכופו אותו וכו'".

5 עיין בשו"ת צ"ץ אליעזר חלק יא בהדרן על מסכת כתובות שתירץ שאלה זו: "נראה דהירושלמי מפרש לה דזה דקתני במתניתין אחד אנשים ואחד נשים קאי זה על ואין הכל מוציאין, בזה שוין אנשים ונשים, אבל על הכל מעלין סבירא ליה דבזה אין שוין נשים לאנשים, והאשה אין ביכלתה לכופו לעלות לא"י או לעלות לירושלים דהכול הולך בזה אחר האישי".

## הכל מעלין לירושלים

וההיא דירושלמי דפליג אגמרא דידן, דקאמר אין כופין האישי לעלות אחר האשה לארץ ישראל ולירושלים, פירש רבינו מאיר דאירי בזמן הזה ומשנתנו נישנית בזמן הבית (מסכת כתובות פרק יג סימן יז).

לפי פירוש של מהר"ם יש הבדל בדין הכפייה בין זמננו לבין הזמן שבו היה הבית בנוי - משנתנו והבבלי מדברים על זמן הבית, אז היה שווה כוח האישה לאיש בנוגע ליכולת הכפייה, מה שאין כן בזמן הזה. ר' יעקב בעל הטורים מקשה על שיטתו זו של מהר"ם, ולא מקבלה להלכה:

ואין תירוצי זה מספיק, דאי איירי בזמן הזה למה כופין אותה? אלא נראה שאין חילוק בין בזמן הזה לזמן הבית כסתמא דמתניתין (אבן העזר סי' עה).<sup>6</sup>

כלומר: אם לאחר חורבן הבית אין מצווה יתרה בישיבת ירושלים, וזה הטעם לאי יכולת האישה לכפות, מאיזו סיבה יכול הבעל לכפות את האישה גם לאחר החורבן? לכך ניתן להוסיף ולהקשות שהרי על פי הירושלמי לא רק את הישיבה בירושלים לא יכולה האישה לכפות בזמן הזה, אלא אף את העלייה לא"י גופא, ולא מובן במה נשתנתה מצוות ישיבת א"י בזמן הבית ממצוותה משנחרב.

לפי הטור ההבנה היא אפוא שהירושלמי חולק על הבבלי, ואין הלכה כמותו;<sup>7</sup> ולפיכך אין הבדל בין היכולת לכפות את הישיבה בארץ ובירושלים בין זמן הבית לבין

---

6 וכן פסק השר"ע בסי' עה סע' ד. ועיין עוד בשלטי הגיבורים על כתובות סה ע"ב בדפי הרי"ף.  
7 עיין בשו"ת ציץ אליעזר שם, שהביא בשם המרחשת ח"א סי' כב המבאר על דרך הפלפול דמחלוקת הבבלי והירושלמי בזה תלויה במחלוקת אם קניין פירות קניין הגוף דמי – "...דזה בודאי דמצוות ישוב א"י נוהגת בנשים כבאנשים, אבל מצווה זו אינה מתקיימת בישיבה לבדה כי אם גם כן בקניין קרקע בא"י...", ולפי זה ביאר את שיטת הירושלמי, "משום דסתם ירושלמי הוא ר' יוחנן, ור' יוחנן אית ליה קניין פירות קניין הגוף דמי, וע"כ סבירא ליה שאין היא יכולה לכופו, מפני שגם אם תעלה לא תקיים מצוות ישוב א"י משום שאין לה קרקע". לעומתו הבבלי סובר "כריש לקיש דאית ליה קניין פירות לאו קניין הגוף דמי", על כן גם היא יכולה לקיים מצוות ישוב א"י אף אם יש לה בעל, ועל כן גם היא יכולה לכופו. הרב ולדנברג שם מקשה עליו, עיי"ש, ועל כן מבאר את מחלוקת הבבלי והירושלמי בדרך אחרת. לדבריו, סבירא ליה להירושלמי דהמוחזק יכול לומר "קים לי", משום שלדעתו לא הוכרעה ההלכה בזה אי איכא מצווה גם בזמן הזה או לא, ובכאן המוחזק הרי הוא הבעל, שמוחזק בכתובתה והיא רוצה להוציאה ממנו, ולכן כשהוא אומר לעלות והיא אינה רוצה ורוצה להוציא ממנו כתובתה, יכול לטעון קים לי שיש מצווה גם בזמן הזה, ולכן כופין אותה לעלות ואם לאו תצא בלא כתובה; אבל כשהיא רוצה לעלות והוא אינו רצה, ורוצה להוציא ממנו כתובתה, יכול הבעל לטעון קים לי דאין מצווה בזמן הזה, ולכן אין כופין אותו לעלות, ואם היא רוצה לעלות תצא בלא כתובה.

זמן החורבן, וגם האישה יכולה לכפות את בעלה לעלות. בעל בית יוסף ניסה לפשר בין הבבלי לירושלמי,<sup>8</sup> ולתרוץ את קושיית הטור על המהר"ם:

ולי נראה דאפשר לומר דלא ראו חכמים לגרוע כח האיש לגבי ארץ ישראל וירושלים אפילו בזמן הזה.<sup>9</sup>

לפי הבית יוסף יש הבדל בין תקנת חכמים בעניין יכולת הכפייה לפני החורבן לבין התקנה לאחר החורבן, אז הקטינו את כוחה בדרגה אחת אולם לא ביטלוה לגמרי. אמנם, עדיין לא תורצה השאלה מנין נובע כוח האישה לכפות על הבעל להישאר בארץ או בירושלים, וכן לא מובן מנין נובעת יכולת הכפייה של האישה והאיש לעלות לירושלים, כפי שהקשה החתם סופר:

אבל שתכוף האשה את בעלה לדור בא"י ובירושלים צריך עיון גדול מאין הרגלים ומה ראו על כה (שו"ת חתם סופר ח' יו"ד חלק ב סימן רלד).

החתם סופר מוסיף ומקשה על פי התשב"ץ שאין הדבר מתיישב עם הלכות אחרות שבין איש לאשתו, שבהן נקבע כי עניינים חשובים נדחים כדי לא לפרק את התא המשפחתי:

ויפה כתב תשב"ץ (שו"ת ח"ג סס"י רא): הלא התורה חסה על האשה במצוות כבוד אב ואם משום דרשות בעלה עליה, ואיך היא תכוף אותו להושיבה בירושלים דווקא משום תוספת קדושתה או ליישב את ירושלים? ומחוץ לארץ לא"י יש לומר משום שבחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוה וכעובד עבודה זרה חס וחלילה, אבל מארץ ישראל לירושלים הוא דבר תימא, אפילו בזמן בית המקדש, מכל שכן בזמן הזה.

---

הבבלי לעומת זאת סובר דאיכא מצווה לעלות לא"י גם בזמן הזה, ועל כן סובר הבבלי בפשיטות שגם האישה יכולה לכפות את בעלה לעלות לא"י וכן לעלות לירושלים.

8 דרך נוספת ליישוב דברי מהר"ם ראה בשו"ת ציץ אליעזר שם בשם בית הלוי: "והלום ראיתי בספר בית הלוי חלק ב' ס"ס נ' שרוצה ליישב דברי רבנו מאיר בדרך זאת, דסבירא ליה להר"מ דיש מצווה בישיבה בא"י מכוח וירשתם אותה וישבתם בה, ויש גם מצווה משום קיום המצות התלויות בה, וסבירא ליה נמי כר' חיים בתוס' דבזמן הזה קשה לקיים בה המצות משום כובד הגלות, והך מצוות עשה של וירשתם אותה וישבתם בה יש לומר דנשים פטורות ממנה דהרי נשים לא נטלו חלק בארץ, ומשום הכי בזמן הבית דגם מלבד המצווה איכא המעלה של קיום המצוות וזה שייך גם בנשים, גם היא יכולה לכוף אותו; אבל בזמן הזה דליכא רק משום עיקר המצווה (של וירשתם אותה וישבתם בה), משום הכי הוא יכול לכופה דהוא מצווה בה, אבל היא אינה יכולה לכופו דהיא לא מפקדה, יעוין שם ביתר אריכות". הרב ולדנברג מקשה על בעל בית הלוי שדבריו לא מבארים את דין הכפייה בעלייה לירושלים, ועוד.

9 אבן העזר סימן עה אות ד. ועיין עוד בב"ח שם ובפרישה ובדרישה שם.

### ב. מקור דין הכפייה – מחלוקת הראשונים

נראה שיסוד הדיון בהלכה שלפנינו תלוי בשאלה מה הטעם ליכולת הכפייה של בני הזוג לעלות לא"י ולירושלים. לכאורה ניתן לומר שהלכה זו קשורה להלכות אישות - למכלול ההלכות שעל פיהן ניתן לקבוע מי מבני הזוג יכול לכפות לדור במקום מסוים. על פי הלכות אלה מיישבים את חילוקי הדעות בין בני הזוג לגבי מקום המגורים. הסבר זה יכול להתיישב היטב עם מיקומה של משנתנו, אשר מובאת לאחר משנה העוסקת בדינים אלה ("שלוש ארצות לנישואין"). מנגד, יש אפשרות לומר שהלכה זו היא חלק ממכלול ההלכות הקשורות למצוות ירושת הארץ ויישובה. חשיבות ריבוי האוכלוסייה בארץ ישראל ויישוב עריה היא כה גדולה, עד שתיקנו חכמים שבני הזוג יוכלו לכפות זה את זה לעלות לארץ, אפילו במחיר פירוק התא המשפחתי. הסבר זה יכול להתיישב היטב עם הסוגיה בגמרא, שבהמשכה עוסקת בדינים שונים הקשורים למצוות יישוב הארץ ולאיסור לעזבה.

המעין ברמב"ם ייזכר שסבר כאפשרות הראשונה. ידוע ומפורסם שהרמב"ם סידר את ההלכות ב"ד החזקה על פי שייכותן העניינית, ודין הכפייה נקבע על ידו בפרק י"ג מהלכות אישות, סמוך לדינים שונים הנוגעים ליכולת בני הזוג לכפות האחד על השני את מקום המגורים:<sup>10</sup>

איש שהיה מארץ מן הארצות ונשא אישה בארץ אחרת כופין אותה ויוצאה עמו לארצו או תצא בלא כתובה שעל מנת כן נשאה אף על פי שלא פירש, אבל הנושא אשה באחת מן הארצות והוא מאנשי אותה הארץ אינו יכול להוציאה לארץ אחרת, אבל מוציאה ממדינה למדינה ומכפר לכפר באותה הארץ...  
במה דברים אמורים, מחוצה לארץ לחוצה לארץ או מארץ ישראל לארץ ישראל אבל מחוצה לארץ לארץ ישראל כופין לעלות... ואין מוציאין מארץ ישראל לחוצה לארץ ואפילו מנוה הרע שרובו גוים לנוה היפה שרובו ישראל.  
אמר האיש לעלות לארץ ישראל והיא אינה רוצה תצא בלא כתובה, אמרה היא לעלות והוא אינו רוצה יוציא ויתן כתובה, והוא הדין לכל מקום מארץ ישראל עם ירושלים, שהכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין משם והכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין משם (הלכות יז-כ).

אם היה הרמב"ם סבור שמדובר בהלכה הקשורה למצוות יישוב ארץ ישראל או לחיזוק היישוב - היה לכאורה מביא אותה בהלכות מלכים, שם מפרט הרמב"ם את

10 וכן פסק השו"ע באבן העזר סי' עה. וראה לקמן בדברי הרב טוקצ'ניסקי שגם דייק כך.

ההלכות הקשורות לארץ ישראל וליישובה, ושם גם הביא את ההלכות המובאות בהמשך הסוגיה בכתובות.

לעומתו, הרמב"ן סבר כאפשרות השנייה – לפיה הכפייה היא חלק ממצוות ירושת הארץ, שהיא מצוות עשה מדאורייתא לשיטתו, וכפי שמתבאר מפירושו על התורה:

"והורשתם את הארץ וישבתם בה" – על דעתי זו מצוות עשה היא, יצווה אותם שישבו בארץ ויירשו אותה כי הוא נתנה להם, ולא ימאסו בנחלת ה'. ואלו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער או ארץ אשור וזולתן ולהתיישב שם, יעברו על מצוות ה'. ומה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה בארץ ישראל ושאסור לצאת ממנה, וידונו כמורדת האישה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ ישראל, וכן האיש, בכאן נצטוונו במצוה הזו, כי הכתוב הזה היא מצוות עשה... (במדבר ל"ג, ג.)<sup>11</sup>

מצוות ירושת הארץ על פי הרמב"ן כוללת את כיבושה ויישובה, כדבריו הידועים: "ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה"<sup>12</sup> מצוות הכיבוש, כולל השלטת ריבונותנו המדינית-לאומית עליה, מוטלת על עם ישראל כאומה,<sup>13</sup> אולם חובת הדירה בה והעלייה אליה מוטלת על כל יחיד.<sup>14</sup> שני חלקי מצווה זו קשורים זה לזה, משום שככל שירבו היושבים בארץ כך תתפתח הארץ ותשגשג, ותתעצם ריבונותה של המלכות בארץ. על פי הרמב"ן, זהו יסודה של תקנת חכמים הקובעת שבני הזוג יכולים לכפות זה את זה לדור בארץ ולא לעזובה.

פן נוסף במצוות הישיבה בארץ ישראל מבאר הרמב"ן במקום אחר:

אבל ארץ ישראל אמצעות היישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל ... והנה בחוצה לארץ, אף על פי שהכל לשם הנכבד, אין טהרה בה שלמה, בעבור המשרתים המושלים עליה ... והוא מאמרם (כתובות קי ע"ב) כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה שנאמר "לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לא-להים", ואומר "כי גרשוני היום מהסתפה בנחלת ה' לאמר לך עבוד

11 ועיי"ש גם בפירוש אור החיים לר' חיים בן עטר.

12 כן כתב בהשגותיו לספר המצוות, מצווה רביעית: "שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב...".

13 כך דייק מדברי הרמב"ן הרב יהושע מקוטנא בשו"ת **ישועות מלכו** ח"ב סימן סו: "ואמנם גם לפי דעת הרמב"ן שחשב זאת למצוות עשה, מכל מקום בעיקר המצווה אינה אלא הירושה והישיבה כאדם העושה בתוך שלו, לכבוש ארץ-ישראל שתהיה תחת ירושתנו, לא על ביאה ריקנית של עתה".

14 ועייין עוד בפאת השולחן הלכות ארץ ישראל פ"א ה"ג.



## הכל מעלין לירושלים

אלהים אחרים", ואמרו בתוספתא דע"ו (פ"ה ה"ה), הרי הוא אומר "ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לא-להים", ואומר "לתת לכם את ארץ כנען" - כל זמן שאתם בארץ כנען הייתי לכם לא-להים, אין אתם בארץ כנען כביכול אין אני לכם לא-להים, וכן הוא אומר "כארבעים אלף חלוצי צבא עברו לפני ה'", ואומר "ונכבשה הארץ לפני השם ולפני עמו"; וכי תעלה על דעתך שישראל מכבשין את הארץ לפני המקום, אלא כל זמן שהן עליה כאילו היא מכובשת, הא אינם עליה אינה מכובשת. ומן העניין הזה אמרו בספרי (עקב מג), "ואבדתם מהרה", אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצויינין במצוות שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים, משל לאדון שכעס על אשתו ושלחה לבית אביה, אמר לה הוי מתקשטת תכשיטים שכשתחזרי לא יהיו עליך חדשים. וכן אמר ירמיה "הציבי לך ציונים", אלו המצוות שישראל מצויינין בהם. והנה הכתוב שאמר "ואבדתם מהרה ושמתם את דברי אלה וגו'" אינו מחייב בגלות אלא בחובת הגוף כתפילין ומזוזות, ופירשו בהן כדי שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ, כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה'. ולפיכך אמרו בספרי (ראה פ), וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות, ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה... ואין רשות לפרש בענין הארץ יותר מזה... (ויקרא י"ח, כה).

כלומר, לרמב"ן מצוות הישיבה בארץ היא מצווה בפני עצמה, אשר בזכותה תיבנה הארץ ותתיישב,<sup>15</sup> ולשם כך תיקנו חכמים אף את הכפייה של בני הזוג. למצווה זו יש צד נוסף הקשור לקדושת הארץ ולאפשרות לקיים בה את מצוות התורה.

מאידך, מדברי רבנו חיים כהן המובאים בתוס' בסוגייתנו נראה שהכפייה לעלות לארץ ישראל ומכאן גם מצוות הישיבה בה אינן משום עצם הישיבה בארץ, אלא

---

<sup>15</sup> עיין בשו"ת דברי יציב לר' יקותיאל יהודה הלברשטם, האדמו"ר מצאנז-קלויזנבורג, חלק אה"ע סימן פז, שדן בשאלה האם על פי שיטת הרמב"ן דין זה של "הכל מעלין" קיים גם לגבי סוריה. אגב דבריו הרחיב על הקשר בין כיבוש לישיבה: "אי הא דהכל מעלין הוא משום המצוה דוהורשתם את הארץ וישבתם בה, ובודאי שעל סוריא ליכא האי והורשתם, ולזה גם ליכא בסוריא לא תחנם... ועיין בספר המצוות במ"ע שהוסיף הרמב"ן מצווה ד, שנראה מלשונו דהמצווה היא כיבוש הארץ והישיבה היא מחלקי המצווה עיי"ש [ועיין עוד ישראל סבא גיליון צ"ה עמ' תקל"ח], ובאור החיים הקדוש שם בפרשת מסעי דלהרמב"ן עיקר המצווה היא הישיבה ושמכאן סמכו לומר דהכל מעלין לא"י עיי"ש. ומלשון רש"י בגיטין ח ע"ב, "ישוב ארץ ישראל - לגרש עכו"ם ולישב ישראל בה", נראה שהישיבה קשורה בכיבוש, ואם כן בוודאי האי מצווה ליתא בסוריא דליכא מצווה לגרש, ולזה ליכא גם לא תחנם וכו".

משום האפשרות לקיים את המצוות התלויות בה.<sup>16</sup> מכך גם גזר את דעתו על האפשרות לכפות בזמן הזה:

הוא אומר לעלות כו' - אינו נוהג בזמן הזה דאיכא סכנת דרכים. והיה אומר רבנו חיים דעכשיו אינו מצוה לדור בא"י כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין ליזהר בהם ולעמוד עליהם (דף קי ע"ב, ד"ה "הוא").<sup>17</sup>

דברי רבנו חיים כהן מצוטטים ביתר ביאור בתשובה המובאת בדברי המרדכי על סוגייתנו:<sup>18</sup>

כתב רבנו חיים כהן בתשובה דהני מילי בימיהם שהיה שלום בדרכים, אבל עכשיו שהדרכים משובשים אינו יכול לכופה, דהוה ליה כמו חפץ להוליכה למקום גדודי חיות ולסטים וכו' (סי' שי"ג).

מדברי התוס' על פי שיטתו של רבנו חיים כהן עולות לכאורה שלוש מסקנות: א) הכפייה לעלות לא"י נובעת משום המצווה לדור בא"י. ב) מצוות הישיבה בא"י היא משום שבכך מתאפשר לקיים את המצוות התלויות בארץ. ג) כאשר יש סכנת דרכים לא ניתן לכפות לעלות לארץ<sup>19</sup> (וראה לעיל את הקושיות על שיטה זו).

16 **בש"ת התשב"ץ** ח"ג סי' ר' משמע שגם לדעתו הכפייה היא משום קדושת המצוות, המשולבת עם קדושת הארץ - קדושת שכינה.

17 עיין **בחידושי המהר"ט** על מסכתנו שדן בדברי ר"ח בתוס', הקשה עליהם מכמה פנים והסיק שתלמיד טועה כתבם. וכן כתב **בש"ת מהר"ט** חלק ב יו"ד סימן כח: "ומצאתי בתשובות למהר"ם סי' קצ"ט שכתב בלשון הזה ועל כי ראיתי שיש בני אדם באים לחלק בין בזמן הזה בין בזמן הבית צריך אני לבאר דאין לחלק בזה... וההיא דירושלמי בזמן הזה ואפילו הכי כופין את האשה לעלות ע"כ, ומכאן אתה למד שדברי הר' חיים אינן מיסוד התוס' כי מי לנו בקי בדברי התוס' ממהר"ם והרא"ש ז"ל. והאיר את עיני שמצאתי בהגהות מרדכי כלשון הזה: 'כתב רבנו חיים כהן בתשובה דהני מילי בימיהם שהיה שלום אבל עכשיו שהדרכים משובשים אינו יכול לכופה...', הרי שתשובת הר' חיים כהן ז"ל לא באה אלא מטעם סכנת הדרכים ומה שכתבו בתוס' דאין מצווה לדור בא"י הגהת תלמיד היא ולא דסמכא היא כלל".

18 ועיין בהגהות מהר"ם מטיקטין שם. ציטוט דברי רבנו חיים כהן על ידי המרדכי שופך אור על דברי התוס', שכן יש ללמוד מהם שאף הרישא של תוס' הוא אליבא דר' חיים.

19 ניתן להביא סימוכין למסקנה הראשונה מדברי הרשב"ם על הגמרא בבבא בתרא (צא ע"א) האוסרת לצאת מן הארץ: "ת"ר: אין יוצאין מארץ לחו"ל - אלא אם כן עמדו סאתים בסלע". ומבאר רשב"ם: "אין יוצאין כו' - שמפקיע עצמו מן המצות". עיין גם בשו"ת מנחת יצחק ח"י סי' ק"ח שהרחיב בעניין זה. אמנם, יש לתמוה על שהקשה על רש"י בכתובות מדברי הרשב"ם בבבא בתרא.

### ג. שיטות האחרונים

#### שיטת החתם סופר והרב קוק

ניתן להצביע על מחלוקת הראשונים שהוזכרה לעיל כמקור לביאורי האחרונים בסוגיה זו. הרב קוק ביאר את המשנה כחלק ממצוות ירושת הארץ, יישובה ובניינה, בדומה למה שביארנו בדברי הרמב"ן. באחת מתשובותיו המפורסמות (מאמרי הראי"ה עמ' 524, "הלכה ומעשה") הוא מתייחס לפן ההלכתי של בניין הארץ, יישובה וריבוי המתישבים בה:<sup>20</sup>

נשאלתי א) אם רכישת הקרקעות לישראל בארץ ישראל וההתיישבות בה היא מצווה; (ב) אם שיבת ישראל לארץ ישראל היא מעיקרי האמונה; ג) ואם השיבה הזאת היא עניין מקושר עם ביאת המשיח.

והנני להשיב על זה בקצרה דברים ברורים. על החלק הראשון של השאלה אני תמה על השואלים, איך אפשר להסתפק בדבר יסודי כזה? הלא אנחנו רואים בכל התורה כולה, שבכתב ושבדבור, כמה גדולה היא החיבה לארץ ישראל, ליישובה, לקניינה ולבניינה...

ואחרי איגודים כל כך קדושים שקשרה תורתנו הקדושה שבכתב כולה, על שלושת חלקיה, התורה הנביאים והכתובים, את האומה לדורותיה עם בניין הארץ וקדושתה, עם צפיית הישועה ועריגת הנפש לראות בתקומת ישראל עליה, היש מקום להסתפק על אימוצי הבניין אשר נתגלו בדורנו, אם הם מכלל חובת התורה? ומוכרח הדבר, שהתורה שבעל פה הנובעת מהתורה שבכתב וקשורה עמה אימצה כמו כן את לב האומה להתחזק בכל האפשרות בקניין ארץ ישראל ובבניינה ויישובה...

ורבו הדינים שתיקנו חז"ל בשביל יישוב ארץ ישראל הנוהגים בכל הדורות ובכל הזמנים, והיה יקר להם עץ אחד שנתוסף במטעי הארץ עד שנפסקה ההלכה בבבא מציעא קא ע"א שאם שטף הנהר זיתיו ושתלן בתוך שדה חברו, בארץ ישראל אסור לעקור אותם, שמאחר שניטע עץ בארץ ישראל חסו שלא להחריבו, וכן הוא ההלכה בשו"ע חו"מ סי' קסח ס"א, אלא נותן לו דמי זיתיו כמו שעומדים לנטיעה, ובלבד שלא תגע יד למעט את יישוב ארץ ישראל.

ובדין מזוזה מצאנו במנחות מד ע"א השוכר בית בחו"ל פטור מן המזוזה כל שלשים יום, אבל בארץ ישראל חייב מיד, והטעם הוא שיהיה מקושר יותר ליישוב ארץ

---

20 הרב קוק זצ"ל התייחס לסוגיה זו במקומות רבים הן מההיבט האמוני והן מההיבט ההלכתי ולא נוכל להרחיב את היריעה למנותם, אולם נדמה שתשובה ארוכה זו היא הממצא מבין כולן. ציטטנו ממנה רק קטע קטן.

## הרב אליעזר חיים שנוולד

ישראל... הרי שגם בחלקים קטנים של ענייני היישוב נקבעו הלכות לכל הדורות כדי לחזק את ישוב הארץ.

ומה שמפורסם מהא דבבא קמא פ ע"ב, שהתירו לומר לנכרי לכתוב שטר בשבת על מי שקונה בית בארץ ישראל, ומשום יישוב ארץ ישראל לא גזרו על השבות, שהחמירו בזה בהרבה מצוות אחרות, וכן פסק להלכה הרמב"ם בפ"ו מהל' שבת הי"א, קל וחומר שחשו ליישובים כלליים בארץ ישראל, לתקן תקנות להרבות היישוב, כמו שמצאנו שם שהלוקח עיר בארץ ישראל כופין אותו ליקח לה דרך מארבע רוחותיה, והיינו כדי להרחיב את היישוב, שיהיו לעיר זו הרבה עוברים ושבים, ויתגדל יישובה וסחרה, וכן פסק הרמב"ם להלכה בפ"ו מהל' שכנים ה"ב. ודין המשנה כתובות קי ע"ב שהכל מעלין לארץ ישראל, ואף האשה כופה את בעלה לעלות לשבת בארץ ישראל, ואם לאו יוציא ויתן כתובה, ואפילו מנוה היפה שבחז"ל לנוה הרע שבארץ ישראל, ואפילו עבד שרצה לעלות לארץ ישראל כופין את רבו לעלות עמו, או ימכור אותו למי שיעלהו לשם. רצה האדון לצאת לחו"ל אינו יכול להוציא את עבדו, עיי"ש בלשון הרמב"ם בפ"ח מהלכות עבדים ה"ט, ומסיים בזה: "ודין זה בכל זמן אפילו בזמן הזה שהארץ ביד הגויים". ואם באתי להביא דוגמאות מהלכה צריך אני לכתוב על זה ספר שלם, ומתוך כל האורך והכפל שבתורה נביאים וכתובים מעניין חיבת הארץ וקשר האומה בה, ויחס בניינה וישיבתה לתוכן הגאולה וביאת משיח צדקנו, מכל אלה מבואר באין ספק שיישוב ארץ ישראל ובניינה הוא עיקר גדול בעיקרי התורה ויסודי האמונה, והדברים קשורים באיחוד עם אמונת הגאולה השלמה וביאת משיח, שחלילה לשום בר ישראל לזוז מזה אפילו כמלא

נימא.<sup>21</sup>

אמנם הרב קוק מתייחס בתשובתו ליישוב ארץ ישראל באופן כללי, אך אנו יכולים להסיק מכך שציטט את משנתנו שהדברים אמורים גם ביחס לבניין ירושלים וריבוי מתיישיבה.

שיטתו של החתם סופר בסוגיה זו היא מן המפורסמות. החת"ס עסק בסוגיה זו בתשובותיו בחלק יורה דעה, וכן בשאר כתביו. לשיטתו של החת"ס הדין של משנתנו נובע מהמצווה לשבת בארץ בשל הקדושה היתרה שיש לא"י ולירושלים, ולא בגלל האפשרות לקיים את המצוות התלויות בארץ:

---

21 וראה שם בסיום דבריו: "ומאחר שהקרון הקיימת לישראל היא נועדת לגאולת ארץ ישראל, ולהכניס כל מה שאפשר מחלקי ארץ הקודש בידי ישראל, בוודאי הפעולה הזאת היא פעולה דתית על פי התורה, והיא מביאה ליישוב ארץ ישראל, שכל כך שקדו חז"ל על תקנתו, כמבואר בכל האמור לעיל, מפני שהוא מפתח הגאולה לדורות עולמים".

## הכל מעלין לירושלים

...והנה לכאורה משמע לא משום מצוות התלוים בא"י וירושלים כופין, אלא משום קדושת עצמה, וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה ר"ל. אדרבא, לדברי ר"ח כהן שבתוס' שלהי כתובות משמע אי לא מצוות נוהגות היה יותר ראויה לעלות. ומהרי"ט כתב להדיא שהטעם משום תוספת קדושתה ולא משום מצוות הנוהגות, ודלא כמשמע מתשב"ץ, ותשב"ץ גופיה רפיה בידיה.

וכיון שכל עצמו הוא משום עוצם קדושתה אין לכנס כלל בפלפול אי קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא... כי אין אנו עוסקים אם מצוות נוהגים או לא או אם טמא מותר ליכנס שם או לא, רק בקדושה עליונה שירושלים הוא שער השמים מימות עולם אפילו כשהיה היבוס יושב ירושלים והכנעני והפריזי אז בארץ ולא זזה ולא תזוז שכינה מכותל מערבי אפילו בחורבנה...

בדרך זו הסביר גם את יתרונה של ירושלים על שאר חלקי א"י:

היוצא מדברינו דעל כל פנים לכולי עלמא קדושת שניהם קדושת עולמים מימות עולם עד סוף כל ימות עולם לא נשתנה ולא ישתנה אלא שקדושת ירושלים חמורה מקדושת שאר א"י, וגם הרמב"ם דלא מנה למצוות עשה ישיבת א"י כמו שחשב הרמב"ן במניין המצוות, מכל מקום מודה ביתר שאת בקדושה בזמן הזה... נראה מדבריו כי לא נפחתה קדושתה ולא תליא כלל בקיום מצות אלא הארץ עצמה קדושה וירושלים קדושה יותר...

הנה כי כן יפה אמרו חז"ל שהאיש יכוף כל בני ביתו לעלות לא"י או לירושלים, שהרי משום ישוב א"י כותבין אוננו אפילו בשבת, ומכל שכן משום ישוב ירושלים ביותר בזמן הזה. וכבר העיד הרמב"ן באגרתו שהחורבן לפי ערך הקדושה כל שקדוש יותר חרוב יותר, וירושלים חרוב יותר מכל ערי א"י ע"ש, מכלל דבעי דרישה ויישוב יותר ויש לכוף בני ביתו לדור שם.<sup>22</sup>

דיוק בדבריו מלמד שקדימותה של ירושלים אינה רק חובת הגברא, לעלות ולדור בה כדי לזכות לקדושתה היתרה; היא נובעת ממעמדה של ירושלים, שמפאת קדושתה וחשיבותה נחרבה יותר מכל חלקי א"י ועל כן היא צריכה להיות בנויה לתלפיות ומרובה באוכלוסין מכל שאר חלקי הארץ.<sup>23</sup>

---

22 בהמשך דבריו דייק מרש"י שבכל זאת יש כוח כפייה גדול יותר בעלייה מחו"ל לא"י מאשר מא"י לירושלים, דלא"י כל בני הבית כופין ואילו לירושלים רק אדון הבית יכול לכוף את בני ביתו. ראה הערה 4 לעיל.

23 עיין בשו"ת ציץ אליעזר שם, שביאר את דברי החת"ס דווקא על פי דבריו בהמשך התשובה: "וכל זה הוא מפני שכאמור העלייה לארץ ישראל, וביותר הישיבה בירושלים, מביאה את האדם הישראלי במוקדם או במאוחר לידי עליות רוחניות גדולות לעלות בהר ה' ולקום במקום קדשו, שזהו סוד חיי האיש היהודי - כפרט וככלל - עלי האדמות".

### שיטת הרב טוקצ'ינסקי

לעומת דברי החת"ס, הרב טוקצ'ינסקי סבור שההלכה שבפנינו הינה סניף של הלכות אישות. דין זה שייך למכלול שלם של דינים שעל פיהם ניתן להכריע במקרה שיש חילוקי דעות בין בני הזוג לגבי מקום המגורים. לדעתו החידוש בדין זה הוא שלארץ ישראל גדר ייחודי של "ארץ מולדת", שלגביה יש אפשרות של כפייה. בגלל ייחודם של א"י וירושלים, הם נחשבים כמולדת גם אם לא גרו בהם מעולם. כאמור, ניתן להבחין בקשר שבין שיטתו לשיטת הרמב"ם בדין זה, כפי שהראינו לעיל.

זו לשונו:

הנראה לענ"ד לומר שפה אנו דנים לא כלל משום המצווה או השבח של ישיבת א"י וירושלים, אלא משום שא"י וירושלים היא ארץ ועיר מולדתנו, כדכתיב "ולציון יאמר איש ואיש יולד בה" (תהלים פ"ז, ה), וכופין לעלות לשם כשם שכופין לעלות לעירו וארץ מגורתו, וכדין התוספתא: אם היה מיהודא וארס אישה בגליל כופין אותה לצאת ליהודא שעל מנת כן נישאה, וכתב הרמב"ם (הל' אישות פ"ג הל' טז-יז) ובטוש"ע (א"ע ע"ה) שבכל הארצות הדין כן, שעל מנת כן נישאה שתדור עמו במדינתו בזמן שירצה לחזור לשם אף על פי שלא התנה איתה שתדור עמו בעירו וארצו, והוא הדבר לענ"ד בנוגע לשוב מחו"ל לא"י ומא"י לירושלים שיש בזו דין ארצו ועירו, או שבשביל חשיבות יישובה נתנו לה חכמים דין ארץ מגורתו, או משום שהלא היא ארצנו המקורית והעולמית ותמיד אנו מייחלים, מצפים ומתפללים לשוב אליה, ולפיכך כל נשואי ישראל על מנת כן מתקשרים שבכל זמן שירצו לשוב אליה הרי זה חזרה אל עיר וארץ המולדת. וכן מורה גם לשון הרמב"ם והטוש"ע, בתחילה כתבו: "כל היישוב ארצות ארצות הוא כו' ומי שהוא מארץ אחת ונשא אישה בארץ אחרת כופין אותה שתצא עמו לארצו ואם לאו תצא בלא כתובה", ואחרי גמרם פריט דין זה - סיימו: "במה דברים אמורים, מחו"ל לחו"ל או מא"י לא"י, אבל מחו"ל לא"י כופין אותה כו' אמר האיש לעלות כו' אמרה היא לעלות כו' שהכל מעלין לא"י כו' הכל מעלין לירושלים כו'". ובזה ניחא הכל, ואפילו לרב יהודה האומר עובר בעשה,<sup>24</sup> לא נשתנה הדין בנוגע לנישואין שעל מנת כן נישאו לשוב לארץ המולדת בזמן שירצו.

יתרה מזו, הרב טוקצ'ינסקי מחדש שגדרם של ארץ ישראל וירושלים עולה על זה של ארץ מולדת של ממש:

---

24 כתובות קי ע"ב: "אמר רב יהודה: כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, שנאמר: 'בבלה יובאו ושמה יהיו'".

## הכל מעלין לירושלים

אלא שעדיין צריך הדבר תלמוד: אכתי אמאי יש בכוחה גם היא לכוף להבעל? בשלמא לשיטת ר"ת (ומובאת גם ברמ"א שם) שאם שניהם ממדינה אחת ונישאו במדינה אחרת שגם היא יכולה לכוף את הבעל לשוב לארצם ולמולדתם - ניחא גם כאן שיכולה גם היא לכופו; אבל לכל שאר הפוסקים, הרי"ף, הרמב"ם ועוד ופסק הטוש"ע, האומרים שרק הבעל יכול לכוף לאשתו לשוב למדינתו שעל מנת כן נישאו שתדור היא במקומו הוא בזמן שירצו לשוב אליו - אמאי הכא כופה גם היא את הבעל לעלות לא"י ולירושלים?

ועלינו להוסיף לפיכך ולומר שיש לא"י וירושלים תוקף יותר חוקי מכל שאר ארץ-מולדת: כל ארץ מולדת איננה אלא ארעית, זמנית ופרטית, לא כן א"י וירושלים היא ארץ ועיר של כלל ישראל מאז ומעולם, ולא נמיר אותה עד עולם - ניתן לה תוקף חוקי יותר גדול ששניהם יכולים לכוף זה את זה בזמן שאחד מהם רוצה לעלות (ובשאר ארצות דווקא אם בשעת הקדושין היתה דירתן שם וכלשון הטור, ומה שאין כן בא"י שנקראת תמיד דירתו).

יש להקשות על חידושו זה שהעיקר חסר מן הספר, שהרי לא ברור שיש רגליים הלכתיות להרחבת גדר "ארץ מולדת" עד כדי שלא"י וירושלים יינתן "תוקף חוקי יותר מכל שאר ארץ מולדת".

### ד. בניין ירושלים וריבוי אוכלוסייה

לאור דברי הרמב"ן, החת"ס והרב קוק בדין זה, ניתן לבסס את המקור לדין של משנתנו על כך שהכפייה היא תקנת חכמים המסתעפת מהקדושה העצמית של הארץ וממצוות יישוב הארץ. בכך ניתן לתרץ גם את כל שאלותיו של הגר"ם טוקצ'נסקי שהובאו לעיל:

האם בשביל שאינה חפצה לקיים מצווה הפסידה כתובתה? ועוד יותר יש להתפלא על "עלייה לירושלים", שגם להרמב"ן אין זו מצוות עשה אלא מעלה יתרה, ואמאי אם אינה חפצה לעלות עמו לירושלים תצא בלא כתובה?

אכן, לא בשל שאר מצוות התלויות בארץ תוקנה תקנה זו, אלא משום מצוות ירושת הארץ ויישובה. על פי הרמב"ן זוהי מצווה מרכזית ורבת תוקף, שכן היא כוללת גם ציווי ליציאה למלחמה ולהסתכנות כדי לכבוש את הארץ.<sup>25</sup> עיקר מצוות ירושת הארץ הוא ריבוי האוכלוסין ובניית הארץ בתוך מסגרת ריבונית, אך היא כוללת גם בנייה והתיישבות של בודדים כשאינן ממשלה וריבונית. בכך מוסבר מדוע יש למצווה זו

<sup>25</sup> להרחבה בעניין זה עיין במאמרו של מו"ר הרב ויצמן שליט"א, "כיבוש הארץ וירושתה", בתוך ספר הראל, עמ' 13.

תוקף חזק יותר מאשר "שלום בית", הן בזמן הבית והן בימינו.<sup>26</sup> כך גם מוסבר מדוע תיקנו תקנה מרחיקת לכת, הקובעת שהאישה תאבד את כתובתה אם אינה מוכנה לעלות, דין שכמותו מצאנו רק בהקשרים יוצאי דופן. תקנת חז"ל נועדה לזרז את כל מי שניתן לעלות לא"י, להתיישב בה, להכות בה שורשים ולא לצאת ממנה.

לאור הסבר זה תתורץ השאלה מהי המעלה המיוחדת שיש לישיבה בירושלים על פני שאר חלקי א"י.<sup>27</sup> אמנם במצוות יישוב הארץ לא הזכיר הרמב"ן שיש חילוק בין ירושלים לשאר חלקי הארץ ולא ניתנה לה עדיפות, אולם מהדין של משנתנו יש ללמוד זאת. כפי שדייקנו לעיל בדברי החת"ס, מעמדה של ירושלים נובע מפאת קדושתה וחשיבותה ועל כן היא צריכה להיות בנויה לתלפיות ומרובה באוכלוסין יותר מכל שאר חלקי א"י. כך גם נוכל לבאר את הדקדוק שדייקנו בדברי רש"י: "את כל בני ביתו אדם כופה לעלות ולישב עמו בירושלים". דווקא לגבי ההעלאה לירושלים הודגשה היכולת לכפות את כל שאר בני הבית, כדי לשלול את האפשרות לומר שאין יתרון לירושלים על פני שאר חלקי הארץ.<sup>28</sup>

דין מיוחד חידשו בתוס' על דברי הגמרא (קי ע"ב):

---

26 כפי שציינו לעיל, במקורות רבים הזכירו הפוסקים שדין "הכל מעליך" קיים גם כיום. בשו"ת ציץ אליעזר חלק יג סימן כב נשאל הרב ולדנברג האם מותר לאדם מישראל לעקור דירתו מירושלים ולעבור לגור למקום אחר בארץ ישראל. בתשובתו כותב הרב ולדנברג ש"אם יש דין של כפייה לעלות ממקום בא"י לגור בירושלים וכפיה שלא לצאת ממנה לגור במקום אחר בארץ ישראל, הרי נשמע מזה ממילא שאותו הדין ישנו גם על האדם בעצמו שלא לעקור את דירתו מירושלים המקודשת יותר ולעבור לגור למקום אחר בא"י". כן הוא מביא משו"ת שדה הארץ ח"ג סי' יא ומשו"ת פרי הארץ ח"ג חיר"ד סי' ז, אולם הוא מסייג את דבריו בשניים: ראשית, האיסור הוא רק ליושבים בעיר העתיקה; שנית, אין השוואה בין איסור היציאה מירושלים לא"י לחומרת איסור היציאה מא"י לחו"ל. הרב טוקצ'נסקי בספרו עיר הקודש והמקדש ח"ג פ"ט מביא שלא מצאנו שיש לאסור את היציאה מהעיר העתיקה לשאר חלקי ירושלים.

27 עיין בשו"ת מהריט"ץ ח"א סי' ה, שלמד שאף לדעת תוס' יש מצווה לעלות לירושלים בימינו: "אלא דכד עיינינן שפיר נשכח דמצפת לירושלים ליכא סכנת דרכים דשיירות מצויות אין שטן ואין פגע רע, אף על גב דבעלי התוספות לא חילקו אלא אמרו סתם דאיכא סכנת דרכים ונקטינן כל הדרכים בחזקת סכנה, מכל מקום לא דיברו התוספות אלא בארצותיהם כי רחוקים המה מארץ ישראל טובא וליכא שיירות מצויות ואיכא סכנת דרכים טובא ולכן דברו סתם משום דעסקי בארצותם אבל מצפת לירושלים לא שייך למימר הכי".

28 מובא משם הרב קוק זצ"ל, שהניסיון לטשטש את ההבדל בין קדושת ירושלים לשאר חלקי א"י יש בו משום איסור הבמות.



## הכל מעלין לירושלים

ואין הכל מוציאין לאתוויי מאי - ואם תאמר אמאי לא משני לאתוויי עבד שברח לירושלים כדרכינן לעיל ואין הכל מוציאין דרישא? ויש לומר דבירושלים ליכא למימר הכי, דאין אנו רוצים שיהיו עבדים בירושלים יותר מדאי אלא מיוחסים, ר"ת. רבנו תם מדייק ממהלך הגמרא שדינה של ירושלים שונה משאר חלקי א"י. למרות שיש עניין בריבוי האוכלוסין בירושלים, אין מקום שנרבה בה אוכלוסייה שאינה מיוחסת, שאינה ראויה לקדושתה היתרה.

### בניין ירושלים בתפילה

הקשר בין בניין ירושלים וריבוי אוכלוסייה לבין קדושתה ומרכזיותה בא לידי ביטוי גם בתפילה. בכל תפילותינו אנו מייחדים מקום מרכזי לתפילה על בניין ירושלים. כך מובא במדרש:

ר' יהושע בן לוי אמר (מלכים א' ו') "הוא ההיכל לְפָנָי" - הוא ההיכל שכל הפנים מכוונות אותו. עד כדון בבניינו, בחורבנו מנין? אמר רבי אבין: בנוי לתלפיות, הוא ההיכל שכל הפיות מתפללות בו. בקריאת שמע הוא אומר בונה ירושלים,<sup>29</sup> בתפילה הוא אומר בונה ירושלים, בברכת המזון הוא אומר בונה ירושלים, הוי שכל הפיות מתפללין עליו לפני הקב"ה, עתיד הוא לבנותו ולהשרות שכינתו בו (שיר השירים רבה פרשה ד ו).

במבט ראשון נראה לפרש שהכוונה לתפילה על בניין המקדש ולא על בניין העיר ירושלים כשלעצמה, אולם דקדוק בדברי חז"ל בגמרא מלמדנו שתפילה זו כוללת את שני העניינים:

אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת הזון בשעה שירד להם מן, יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ, דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים.<sup>30</sup> דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש<sup>31</sup> (ברכות מח ע"ב)

---

<sup>29</sup> מתנות כהונה: שמסיימין "פורס סוכת שלום עלינו ועל כל ישראל ועל ירושלים".

<sup>30</sup> אמנם, במדרש תנחומא מסעי סימן ו' מובא שברכת בונה ירושלים הוספה לברכת המזון רק לאחר החורבן: "משחרבה ירושלים הוסיפו בונה ירושלים", וכן הוא במדרש במדבר רבה כ"ג, ז.

<sup>31</sup> וכך נוסחתנו הכפולה בברכה: "ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך... ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו". השווה לאבות דרבי נתן הוספה ב לנוסחא א פרק ז, שם מובא כי הברכות הינן כנגד האבות: "למה בירכו ג' ברכות, להזכיר זכות האבות. ואלו הן: הזן את הכל. על הארץ ועל המזון. בונה ירושלים. הזן את הכל להזכיר זכות אברהם... על המזון להזכיר זכות יצחק שזרע בארץ ומצא מזונו מאה שערים... הבונה ברחמיו להזכיר זכות יעקב שעמד בבית

## הרב אליעזר חיים שנוולד

בגמרא מבואר שיש שתי תקנות נפרדות: דוד המלך תיקן את הברכה על בניין ירושלים עוד לפני בניין הבית, כיעד בפני עצמו, ולאחר מכן תיקן שלמה את הברכה על בניין המקדש. מכאן שיש לבניין העיר ירושלים חשיבות בפני עצמה, וכנגדה אֶזכור נפרד בתפילה. כך גם ניתן להבין את דברי הגמרא שם בהמשך לגבי מקרה של טעות בברכה:

תניא, רבי אליעזר אומר: כל שלא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים - לא יצא ידי חובתו.

ומפרש רש"י: "מלכות בית דוד בבונה ירושלים - שעל ידו נתקדשה ירושלים".

בניין ירושלים על ידי דוד המלך קדם לבניין בית המקדש, והוא נושא ערך מקודש בפני עצמו. ברכת בונה ירושלים קשורה לגאולה ולבניין חורבות ירושלים, כפי שמובא בגמרא אגב הדיון בנוסח הברכה ובצורך להתאים את חתימת הברכה לפתיחתה:

אמר רב ששת: פתח ברחם על עמך ישראל, חותם במושיע ישראל; פתח ברחם על ירושלים, חותם בבונה ירושלים. ורב נחמן אמר: אפילו פתח ברחם על ישראל חותם בבונה ירושלים, משום שנאמר (תהלים קמ"ז): בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס, אימתי בונה ירושלים ה' - בזמן שנדחי ישראל יכנס (ברכות דף מט ע"א)

לפי רב נחמן, כינוס נדחי ישראל ובניין ירושלים הם עניין אחד ושניהם קשורים לגאולה, ולכן ניתן לפתוח בעניין אחד ולחתום בשני. בפשטות מדובר על קיבוץ נדחי ישראל לארץ ישראל באופן כללי ולא דווקא לירושלים, אולם במקום אחר במדרש מוזכר פסוק זה בהקשר של קיבוץ הגלויות לירושלים דווקא:

עתיד הקב"ה להפוך תשעה באב לששון ולשמחה... לבנות ירושלים הוא בעצמו ולקבץ גלויות ישראל לתוכה, שנאמר: בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס.<sup>32</sup>  
(מדרש זוטא - איכה נוסח ב' פרשה א כב)

בהמשך נראה שבדברי הנביאים יש קשר בולט בין בניין ירושלים בעתיד ובין ריבוי האוכלוסין שיישבו את חורבותיה.

---

אל ואמר מה נורא המקום הזה וירא ויאמר זה שער השמים - זה ירושלים שעמד לבנות לך אומר' בונה ירושלים לבני יעקב".

32 השווה למדרש תנחומא פרשת נח סי' יז: "אמר ר' שמואל בר נחמני: מסורת אגדה היא שאין ירושלים נבנית עד שיתכנסו כל הגלויות. אם יאמר לך אדם שנתכנסו כל הגלויות ואין ירושלים נבנית אל תאמן, שנאמר בונה ירושלים ה' ואחר כך נדחי ישראל יכנס".

## הכל מעלין לירושלים

התפילה על בניין ירושלים תופסת מקום מרכזי גם בתפילת שמונה עשרה, וגם בה יש קשר בין בניין ירושלים לגאולה ולקיבוץ גלויות. כך עולה מדברי הגמרא אשר מבארת את סדרן של הברכות על פי סדר האירועים לעתיד לבוא:

ומה ראו לומר קיבוץ גלויות לאחר ברכת השנים... וכיון שנתקבצו גלויות - נעשה דין ברשעים... וכתוב (ישעיהו א') "ואשיבה שפטיך כבראשנה".... וכיון שכלו המינים מתרוממת קרן צדיקים... והיכן מתרוממת קרנם - בירושלים, שנאמר (תהלים קכ"ב) "שאלו שלום ירושלים ישליו אהביך"<sup>33</sup>. וכיון שנבנית ירושלים בא דוד, שנאמר "אחר ישבו בני ישראל ובקשו את ה' א-להיהם ואת דוד מלכם".... (מגילה יז ע"ב)

אמנם, מפרשים רבים ביארו שברכה זו מכוונת כולה כלפי בניין בית המקדש, וכן משמע מדברי רש"י:<sup>34</sup>

**וכיון שנתקבצו גלויות נעשה דין ברשעים** - קודם שנתיישובו בירושלים, שנאמר ואסירה כל בדיליך ועל ידי כך ואשיבה שופטיך כבראשנה ויועצך כבתחלה, כמו לשעבר, ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה - לכן סמכם לקבוץ גלויות, והשיבה שפטינו וצדקנו במשפט. **אחר ישובו בני ישראל** - אחר ישובו לבית המקדש, ובקשו הקדוש ברוך הוא ואת דוד מלכם.

ברם, הכפל בלשון הברכה מלמד שהיא כוללת את שני העניינים: בניין ירושלים לעצמו ובניין בית המקדש לעצמו. בנוסף, מדברי רש"י ניתן ללמוד שקיבוץ הגלויות האמור קשור לקיבוץ האוכלוסין לירושלים. על הכפל שבברכה זו ניתן ללמוד גם

---

<sup>33</sup> בספר סדר היום לר' משה ן' מכיר מובא: "אחר שקרנות צדיק מתרוממות... מבקשין בנין ירושלים כי זאת שמחת הצדיק בשלמות, כי בהיות חרבה בעוונותינו אין שחוק בפנינו ואנו צריכין להתאבל עליה וכל שמחתנו נהפכה ליגון ואבל, אבל כשהשכינה תשכון בתוך ירושלים והבניין יהיה שלם כראוי יהיה שמחתנו שלמה בעזרת ה' בשלמות, וזה עיקר תפילתנו שתשוב השכינה למקומה כאשר בתחילה והצדיק יבוא בעיר ויהיה העולם מתוקן על מכונו והכל יהיה שלם". וראה גם בסידור דרך החיים לר' יעקב מליסא בביאור תפילת שמונה עשרה.

<sup>34</sup> כך משמע גם ממדרש תהלים ז', ד: "כל אותן אלפים שנפלו במלחמה בימי דוד לא נפלו אלא על שלא תבעו בנין בית המקדש, והלא דברים קל וחומר - ומה אם אלו שלא היה בית המקדש ביניהם, ולא נחרב בימיהם, נעשה להם כך, ונענשו על שלא תבעו אותו - אנו, שחרב בימינו... על אחת כמה וכמה. לפיכך התקינו חסידים הראשונים שיהיו מתפללים שלש תפלות בכל יום, והתקינו בו אנא רחום ברחמיך הרבים השב שכינתך לציון וסדר העבודה לירושלים, ותקנו בונה ירושלים ברכה בפני עצמה בתפלה ובברכת המזון".

מברכת 'הביננו', המהווה תמצית של ברכת שמונה עשרה, ובה הוזכרו העיר והמקדש:  
"וישמחו צדיקים בבנין עירך ובתיקון היכלך".<sup>35</sup>

יסוד זה, בניין העיר ירושלים וריבוי אוכלוסייה, קשור לעיקרון שהזכרנו לעיל. בשל קדושתה היתרה של ירושלים יש חשיבות מיוחדת לבנותה ולשכללה, ולהביאה לשיא תפארתה.<sup>36</sup> על פי מה שביארנו, זוהי הסיבה לכך שיש יתרון הלכתי למגורים בירושלים על פני שאר חלקי א"י - לא רק כחובת הגברא, שרוצה לזכות בקדושתה היתרה, אלא כחובתנו כלפיה. בשל כך גם תיקנו חכמים שבני הזוג יוכלו לכפות זה את זה לעלות לדור בירושלים ולא לעזובה.

התגייסות לבניינה של ירושלים על אף כל הקשיים שהיו כרוכים בכך מצינו בשיבת ציון, ככתוב בספר נחמיה:

וַיָּשׁוּבוּ שְׂרֵי הָעָם בִּירוּשָׁלַיִם וְשָׂאֵר הָעָם הִפִּילוּ גִזְלֹת לְהֵבִיא אֶחָד מִן הָעֲשָׂרָה לְשֵׁבֶת  
בִּירוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ וְחֲשַׁע הַיְדוּת בְּעָרִים. וַיִּבְרְכוּ הָעָם לְכָל הָאֲנָשִׁים הַמְתַּנְדְּבִים  
לְשֵׁבֶת בִּירוּשָׁלַיִם  
נחמיה י"א, א)

בניין ירושלים היה בעיני שבי ציון משימה לאומית ממדרגה ראשונה, בהיותו ביטוי לתקומתה המחודשת של האומה. לשם כך אולצו עשירית מהשבים לקבוע את מושבם בירושלים. מלבדם, היו גם כאלה שחשיבות בניינה של ירושלים היתה ברורה להם, ונידבו עצמם לשבת בה. כך ביאר רש"י שם:

אחד מן העשרה - שבישראל למען ישבו בירושלים לשמור העיר. ותשע הידות -  
תשעה חלקים שבישראל. המתנדבים - אשר נדבה רוחם אותם להיות יושבים  
בירושלים לשמור העיר מן האויבים.

הישיבה בירושלים היתה כרוכה בקשיים לא מעטים. בנוסף לבעיות הביטחוניות שעמדו בפניהם, עצם הישיבה בכרך מחייבת התמודדות עם יוקר המחיה, וגם על כך התברכו המתנדבים לשבת בירושלים. כך ביאר שם בעל המצודות על פי חז"ל:

---

35 וראה בספר נצח ישראל למהר"ל מפראג, שבו מוקדשים שני פרקים נפרדים לירושלים ולמקדש - פרק נ"א העוסק בייחודה של ירושלים, ופרק נ"ב העוסק במקדש. וראה גם בספר "פאת השולחן" סי' ג סעיפים א-ג, הפוסק להלכה על פי מנהגו של הרמב"ן שיש לקרוע בנפרד ולומר פסוקים שונים על חורבן ערי יהודה, על חורבן ירושלים ועל חורבן בית המקדש.

36 עיין בחידושי אגדות למהר"ל ח"ג עמ' לה: "דע כי הגודל הוא לפי מדרגות הדבר, ולפיכך תמצא כי הראשונים אשר היה להם מדרגה א-להית ביותר היו מתוארים בגדלות ביותר. ובמסכת שבת (צב ע"א) משה רבנו כמה הוי עשר אמות, ואין דבר זה מצד שהגוף כל כך במעלה רק מפני כי לפי מדרגת ומעלת הנפש אשר יש לבריא, מתחבר אליו הגוף לפי ערך...".

## הכל מעלין לירושלים

המתנדבים - אשר התנדבו מעצמם מרצונם, שלא על פי הגורל, ולפי ששיבת הכרכים קשה כי היוקר היה במקום רבת עם, לזה תחשב לנרבה.<sup>37</sup>

### בניין ירושלים בגאולה העתידה

בניין ירושלים, קיבוץ הגלויות לתוכה וריבוי אוכלוסייה מוזכרים בדברי הנביאים כיעוד של הגאולה העתידה. בניין עיר הקודש מחורבותיה מבטא יותר מכול את תקומתה המחודשת של האומה. ירמיהו הנביא, שניבא על החורבן, מנבא גם על הגאולה, על בניין ירושלים ועל התרבות אוכלוסי ישראל וירושלים:

וְהָיְתָה לִי לְשֵׁם שְׁשׁוֹן לְתַהֲלָה וּלְתַפְאֲרַת לְכָל גּוֹיֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּ אֵת כָּל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה אִתְּם וּפְחָדִי וְרִגְזִי עַל כָּל הַטּוֹבָה וְעַל כָּל הַשְּׁלוֹם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה לָּהּ. כֹּה אָמַר ה' עוֹד יִשְׁמַע בְּמִקּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים חֲרַב הוּא מֵאִין אָדָם וּמֵאִין בְּהֵמָה בְּעָרֵי יְהוּדָה וּבְחִצּוֹת יְרוּשָׁלַיִם הַנְּשַׁמּוֹת מֵאִין אָדָם וּמֵאִין יוֹשֵׁב וּמֵאִין בְּהֵמָה קוֹל שְׁשׁוֹן וְקוֹל שְׂמִתָּה קוֹל חֲתָן וְקוֹל כְּלָה קוֹל אֹמְרִים הוֹדוּ אֵת ה' צְבָאוֹת כִּי טוֹב ה' כִּי לְעוֹלָם חִסְדּוֹ מִבְּאֵים תוֹדָה בֵּית ה' כִּי אֲשִׁיב אֵת שְׁבוֹת הָאָרֶץ כְּבְרָאשְׁנָה אָמַר ה'. כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת: עוֹד יִהְיֶה בְּמִקּוֹם הַזֶּה הַחֲרַב מֵאִין אָדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל עָרָיו נִוָּה רַעִים מְרַבְּצִים צֶאֱן. בְּעָרֵי הַהָר בְּעָרֵי הַשְּׁפֵלָה וּבְעָרֵי הַנֶּגֶב וּבְאֶרֶץ בְּנִימֵן וּבְסִבְיָה יְרוּשָׁלַיִם וּבְעָרֵי יְהוּדָה עַד תַּעֲבֹרְנָה הַצֵּאֵן עַל יְדֵי מוֹנָה, אָמַר ה'. הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' וְהִקְמַתִי אֵת הַדְּבָר הַטּוֹב אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֵל בֵּית יִשְׂרָאֵל וְעַל בֵּית יְהוּדָה וְגו'... בְּיָמִים הָהֵם תִּשְׁעַע יְהוּדָה וִירוּשָׁלַיִם תִּשְׁכּוֹן לְבָטָח וְזֶה אֲשֶׁר יִקְרָא לָהּ ה' צְדָקְנוּ (ירמיהו ל"ג ט).

בחזונם של נביאים נוספים נקשרו זה בזה הגאולה העתידית וקיבוץ הגלויות לירושלים. כך למשל נבא מיכה:<sup>38</sup>

וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים יִהְיֶה הַר בֵּית ה' נְכוֹן כְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשְׂא הוּא מִגְּבְעוֹת וְנִהְרִי עֲלָיו עַמִּים. וְהָלְכוּ גוֹיִם רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלֶה אֵל הַר ה' וְאֵל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיִזְרְנוּ מִדְּרָכָיו וְנִלְכָה בְּאַרְחֻתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדִבַּר ה' מִירוּשָׁלַיִם... בַּיּוֹם הַהוּא נְאֻם ה' אֶסְפֶּה הַצֵּלְעָה וְהַנְּדָחָה אֶקְבְּצָה וְאֲשֶׁר חֲרַעְתִּי. וְשִׁמַּתִּי אֵת הַצֵּלְעָה לְשִׂאֲרֵית וְהַנְּהַלְאָה

37 ומקור הדברים בגמרא במסכת כתובות קי ע"ב: "אמר ר' יוסי בר חנינא: מנין ששיבת כרכים קשה? שנאמר: 'ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשובת בירושלים'". וראה רש"י שם: "ישיבת כרכין קשה - שהכל מתיישבין שם ודוחקין ומקרבים הבתים זו לזו ואין שם אויר אבל בעיר יש גנות ופרדסים סמוכים לבתים ואוירן יפה".

38 וראה שם ב', יב: "אסף אסף יעקב בלך קבץ אקבץ שארית ישראל יחד אשימנו כצאן בצרה כעדר בתוך הדברו תהימנה מאדם. עלה הפרץ לפניהם פרצו ויעברו שער ויצאו בו ויעברו מלכם לפניהם וה' בראשם".

לגוי עצום ומלך ה' עליהם בהר ציון מעתה ועד עולם. ואתה מגדל עדר עפל פת ציון  
עדיף תאתה ובאה הממשלה הראשנה ממלכת לבת ירושלים (מיכה ד', א-ח).

גם מנבואת זכריה למדו חז"ל על הקשר בין הגאולה ובין בניינה והתרחבותה של  
ירושלים לעתיד לבוא:

ואשא עיני וארא והנה איש ובידו חבל מדה. ואמר אנה אתה הלך ויאמר אלי למד את  
ירושלים לראות כמה רחבה וכמה ארצה. והנה המלאך הדבר בי יצא ומלאך אחר יצא  
לקראתו. ויאמר אלו רץ דבר אל הנער הלז לאמר פרזות תשב ירושלים מרב אדם  
ובהמה בתוכה. ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב ולקבוד אהיה בתוכה. הוי הוי  
ונסו מארץ צפון נאם ה' כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם נאם ה'...

רני ושמחי פת ציון כי הנני בא ושמחתי בתוכך נאם ה'. ונלוו גוים רבים אל ה' ביום  
ההוא והיו לי לעם ושמחתי בתוכך וידעת כי ה' צבאות שלחני אליך. ונחל ה' את יהודה  
חלקו על אדמת הקדש ובחר עוד בירושלים. הם כל בשר מפני ה' כי נעור ממעון קדשו  
(זכריה ב', ה)

ונדרשת הנבואה בגמרא:

אמר רבי חנינא בר פפא: בקש הקדוש ברוך הוא לתת את ירושלים במדה, שנאמר  
"ואומר אנה אתה הולך ויאמר אלי למוד את ירושלים לראות כמה רחבה וכמה  
ארכה"; אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם, הרבה כרכים  
בראת בעולמך של אומות העולם, ולא נתת מדת ארכן ומדת רחבן, ירושלים ששמך  
בתוכה ומקדשך בתוכה וצדיקים בתוכה - אתה נותן בה מדה? מיד "ויאמר אליו  
רוץ דבר אל הנער הלז לאמר פרזות תשב ירושלים מרוב אדם ובהמה בתוכה".<sup>39</sup>  
אמר ריש לקיש: עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלים אלף טפח גינאות, אלף קפל  
מגדלים, אלף ליצוי בירניות, אלף ושני שילה טוטפראות, וכל אחת ואחת הויא  
כצפורי בשלוותה<sup>40</sup> (כבא בתרא עה ע"ב).

39 ובספרי דברים פסקא א: "מנין שעתידה ירושלים להיות מגעת עד דמשק, שנאמר 'ודמשק  
מנוחתו', ואין מנוחתו אלא ירושלים, שנאמר 'זאת מנוחתי עדי עד'. אמר לו, מה אתה מקיים  
'ונבנתה עיר על תלה'? אמר לו, שאין עתידה לזוז ממקומה... ושערי ירושלים עתידים להיות  
מגיעים עד דמשק, וכן הוא אומר 'אפך כמגדל הלבנון צופה פני דמשק', וגליות באות וחונות  
בתוכה שנאמר 'ודמשק מנוחתו'".

40 ופירש רשב"ם שם: "למוד את ירושלים - לעשותה קטנה. פרזות תשב ירושלים - מה פרזות  
הללו אין להן שיעור בבנין ישובן אלא כמה שרוצין בונין, אף ירושלים כן. אמר ריש לקיש -  
ירושלים דהויא תלתא פרסי עתיד הקב"ה להוסיף בה מגדלים באלף פעמים בחשבון קפל,  
וגינאות [= גינות] באלף פעמים טפח. כל הני גימטריאות הן. והאי דהארץ בסימנין כי האי

## הכל מעלין לירושלים

בנבואה נוספת מנבא זכריה על עתיד יושבי ירושלים בזמן הגאולה:

כֹּה אָמַר ה' שְׁכֵתִי אֶל צִיּוֹן וְשִׁכְנֹתַי בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלַיִם וְנִקְרָאָה יְרוּשָׁלַיִם עִיר הָאֱמֻת וְהָרַד צְבָאוֹת הָרַקְדָּשׁ. כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת עַד יֵשְׁבוּ זְקֵנִים וְזִקְנוֹת בְּרַחְבוֹת יְרוּשָׁלַיִם וְאִישׁ מִשְׁעַנְתּוֹ בְּיָדוֹ מֵרֹב יָמָיו. וּרְחֻבוֹת הָעִיר יִמְלְאוּ יְלָדִים וְיִלְדוֹת מִשְׁחָקִים בְּרַחֲבֹתֶיהָ. כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת כִּי יִפְלֹא בְּעֵינַי שְׂאֲרֵית הָעָם הַזֶּה בְּיָמַי הֵהָם גַּם בְּעֵינַי יִפְלֹא נְאֻם ה' צְבָאוֹת. כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת הַנְּנִי מוֹשִׁיעַ אֶת עַמִּי מֵאֶרֶץ מִזְרָח וּמֵאֶרֶץ מְבֹאָה הַשָּׁמֶשׁ. וְהִבֵּאתִי אִתְּם וְשִׁכְנֹו בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלַיִם וְהָיוּ לִי לְעָם וְאֲנִי אֶהְיֶה לָהֶם לְאֱלֹהִים בְּאֱמֻת וּבְצִדְקָה (זכריה ח', ג-ח).

ובדברי המפרשים התבאר עניין ריבוי האוכלוסין:

**כה** - הטעם שתהיה העיר מליאה ושם זקנים רבים וילדים, והנה הטעם שיאריכו ימים כל השוכנים בירושלים (ראב"ע שם).  
**ימלאו** - כי יפרו וירבו וימלאו רחובות העיר. **משחקים** - מרוב כל יהיו משחקים ושמחים (מצודת דוד שם).

### 'אתערותא דלתתא' בבניין ירושלים

בנוסף לציפייה ולתפילה לבניין ירושלים וריבוי אוכלוסייה, מוטלת עלינו חובה לקדם את המהלכים על ידי מעשים מצידנו, ב"אתערותא דלתתא", כפי שלמדנו הגר"א ותלמידיו. בניין ירושלים הינו מרכיב משמעותי בתהליך אתחלתא דגאולה - אבן אחר אבן, בית אחר בית. כך מביא תלמידו ושאר בשרו של הגר"א, ר' הלל שקלובר, בספרו **קול התור:**

ואלה הם עיקרי דרכי האתחלתא דגאולה המעשית באתערותא דלתתא: א. קיבוץ גלויות; ב. בניין ירושלים; ג. ביעור רוח הטומאה מן הארץ על ידי נטיעת אדמות הקדש וקיום מצוות התלויות בה, סוד קץ המגולה; ד. גאולת האומה על ידי הקמת אנשי אמנה; ה. קידוש השם; ו. גילוי רזי התורה; ז. תיקון עולם במלכות שדי (פרק ד).  
ר' הלל מבאר כיצד הבניין הממשי של ירושלים מקדם את תהליך הגאולה:

כל זמן שציון שוממה הרי שולטת בה רוח הטומאה ומכשילה את דרך המעבר של השפע העליון, ורק בנין ירושלים מחזיק את הקשר הזה על פי הכתוב: "ירושלים הבנויה כעיר שחבורה לה יחדיו" (פרק א).

---

גוונא היינו משום דלשון הגון הוא בעירם בלא חשבון ויסד החשבון בתיבה המתפעלת. **טוטפראות** - קטנים מבירניות".

חשיבותו של בניין ירושלים נובעת גם מכך שהדבר מהווה תיקון לחטא המרגלים. מתורתו של הגר"א למדנו:

חטא המרגלים במדבר בימי משה הוא אחד החטאים הכלליים הגדולים הרובץ על עם ישראל בכל הדורות עד היום. על פי מדרש רבותינו, נגזרה בכייה לדורות בגלל חטא המרגלים, בכייה על חורבן בית המקדש, חורבן ירושלים ושממת הארץ... תקון רב לחטא המרגלים יכול לבוא על ידי גאולת ירושלים ובניינה ועל ידי הפעולות לקיבוץ גלויות, לפי הכלל הידוע כי זה לעומת זה עשה א-להים ומידה כנגד מידה היא הן לחוב הן לזכות, תקן במה שפגמת, לתקן כל דבר לפי המקום לפי הזמן לפי המעשה ולפי הפרסום... נמצא שתיקון חטא המרגלים צריך להיות על ידי בניין בית המקדש, ולפני בניין בית המקדש צריך להיות בניין ירושלים, כמבואר על פי רבנו לפי הפסוק (ישעיהו מ"ד, כח): "וְלֹאֲמַר לְיְרוּשָׁלַם תִּבְנֶנָּה וְהִיכַל תִּבְנֶנּוּ", שנאמר על אתחלתא דגאולה האחרונה בימי כורש (פרק ה).

כן לימדנו על דרך הסוד, שבניינה של ירושלים מהווה חלק מבניין האמת בעולם:

תכלית הגאולה גאולת האמת וקדוש השם, על פי דברי נביאינו וביאורי רבנו, תכלית עבודתנו בכלל, מלחמה בארמילוס על ידי קבוץ גלויות וישוב ארץ הקודש לשם גאולת האמת וקידוש השם, וזאת כוונת הנביא (ישעיהו נ"ב, ט) "גאל ירושלים" הנקראת עיר האמת. גאולת האמת יכולה להיות רק אחרי כל ביעור הקליפה של עשו הבא בצורת ארמילוס, אשר כל שאיפתו היא שנאת האמת, וזהו עשו שונא ליעקב שהוא יסוד האמת, תתן אמת ליעקב, ותכלית גאולת האמת היא קידוש השם. ורבנו רמז זאת בפסוקים אלה (ישעיהו נ"ב): "כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון", היינו קיבוץ גלויות; "פצחו רננו יחדיו חרבות ירושלים", היינו בנין ירושלים וביעור רוח הטומאה; "כי ניהם ה' עמו גאל ירושלים", היינו גאולת האמת, כי ירושלים נקראת עיר האמת...

מכאן מתברר מדוע עיקרו של המאבק בעקבתא דמשיחא מתרכז סביב לבניינה של ירושלים:

בקיבוץ גלויות יגבר הסטרא אחרא... ובהיות שהסטרא אחרא יודע שתכלית הגאולה היא גאולת האמת וקידוש ה' הבאים עם קיבוץ גלויות ובנין ירושלים כמבואר לעיל, ובהיות שידוע הסטרא אחרא שכל מה שעקבות משיחא הולכים ומתקרבים הולך ומתקרב קיצו של כח הטומאה, לכן מתאזר הסטרא אחרא בכל כח עז מלחמתו לעקור את האמת ואת כל פעולה טובה המביאה לידי קידוש השם... והיות שמרכזו העיקרי של הסטרא אחרא היא בשערי ירושלים על פי הכתוב (עובדיה א', יא): "...וְנִכְרְיִם בָּאוּ שְׁעָרָיו וְעַל יְרוּשָׁלַם יָדוּ גוֹרֵל", כי כל שאיפתו של כח הטומאה הוא להתאחז במרכז הקדושה ועל דא נאמר יגער ה' בך השטן הבוחר בירושלים, לכן כאן פה עיה"ק



## הכל מעלין לירושלים

ירושלים ת"ו כאן הוא המקום והמרכז, כאן לנו הכח העליון להשיב מלחמה שערה נגד שרו של עשו ומלחמתו לעקור את האמת"<sup>41</sup> (פרק ה).  
מכאן החשיבות הרבה שיש לייחס לפעולה המעשית לבניין ירושלים, אפילו כאשר מדובר על מעשים קטנים וסמליים:

לכן כל פעולה של האתחלתא יש להתחיל אפילו במעט על פי הכתוב "אחד מעיר ושנים ממשפחה". כלל גדול הוא על פי רבנו שכל הדברים שעתידיים לבוא בשלמות הגאולה מתחילים קימעה קימעה גם באתחלתא, וכן בנין ירושלים, להתחיל אפילו מאבן אחת, על פי הכתוב (ישעיהו כ"ח, טז) "הנני יסד בציזון אבן אבן בחן" - כי האבן הזאת היא למבחן להוכיח את הרצון לבנות ירושלים ולהרחיב מקום אהלה, וה' יסייע בידינו... (פרק א).

הגר"א לא הסתפק בהצבעה על משמעות העשייה למען הגאולה, אלא אף עשה את כל ההכנות בעצמו כדי לעלות, וכידוע אף יצא לדרך ומסיבות עלומות שב על עקביו. הגר"א האיץ בתלמידיו לעלות, תוך שהוא מזהיר מפני הסכנה הצפויה למי שיישאר בגלות. ואכן, תלמידיו שעלו לארץ היוו נדבך משמעותי בחידוש היישוב בארץ:

ומי גדול לנו בכל הדורות האחרונים כרבנו הגר"א קדוש ישראל, אשר בדברים חוצבים להבות אש האיץ בתלמידיו לעלות לא"י ולעסוק בקיבוץ גלויות, והרבה לזרז את תלמידיו להחיש את קץ המגולה על ידי ישוב א"י, כמעט בכל יום דבר אלינו רבנו ברתת והתרגשות כי "בציזון ובירושלים תהיה פליטה", ולא לאחר את המועד. מי ימלל ומי יתאר את גודל דאגתו של רבנו בדברו אלינו הדברים כאלה וכאלה ברוח קדשו ובדמעות בעיניו... וכמו שרבנו אומר בכמה מקומות שהפקידה בעקבות משיחא תהיה תחילה כמו בימי כורש בימי בית שני הבאה מסיטרא דשמאלא (פרק ה).

במקביל לבניין, יש לפעול באופן מעשי בכל הכלים שעומדים לרשותנו כדי להביא את עם ישראל לארץ ישראל, שכן ריבוי האוכלוסין גם הוא מקרב את הגאולה:

שאלתי את פי רבנו [הגר"א]: אם יהיה האפשרות במציאות הגשמית להעביר את כל ישראל בפעם אחת לארץ ישראל, כיצד לעשות הרי יעמדו לפנינו שאלות רבות וקשות בנוגע לסידור הישוב. אחרי עיון רב בשאלה זו ענה לנו רבנו - אם יהיה אפשר להעביר

---

41 בספרו **התקופה הגדולה** כתב על כך הרב מנחם מנדל כשר (עמ' תמ"ה): "והנה חיזיון זה מתקיים לעינינו - מאמצי הוותיקן להשלטת הנצרות בירושלים והתנגדותו לשלטון ישראל בעיר הקודש, וכן מלחמת כל האומות באר"ם נגד איחוד ירושלים, והפעולות שעושים בכיוון זה להוציא את ירושלים השלמה מיד ישראל. ולהכניסה תחת רשות האר"ם, לדעת הגר"א זו היא מלחמה של האמת והקדושה נגד השקר והטומאה. אנו תפלה ותקווה שיקוים גם לעינינו: 'יגער ה' בך'..."

לארץ ישראל שישים רבוא<sup>42</sup> בפעם אחת צריכים לעשות זה מיד, כי מספר זה של ששים רבוא כוחו גדול ושלם להכריע את הס"מ בשערי ירושלים, ואז תשתלם מיד הגאולה השלמה בענני שמיא בדרך נסית.<sup>43</sup> (פרק א).

דבריו הנשגבים של בעל **קול התור** מתורתו של הגר"א שופכים אור חדש על ההשתוקקות הגדולה בניין ירושלים, כפי שבאה לידי ביטוי לאורך הדורות וכפי שבאה לידי ביטוי בתפילותינו. היטיב לבטא זאת רד"ק בפירושו לכתוב "על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה" (ישעיהו ס"ב, ו):

**על חומותיך** - דרך הדרוש בזה ידוע, שהשומרים הם המלאכים והם מתפללים לאל על ירושלים ששיבנה לישובה. ויש מפרשים כי השומרים הם אבלי ציון שמתפללים ביום ובלילה על ירושלים, וגם יש לפרש על כל ישראל בגלותם שהם שומרים וצופים תמיד בנין ירושלים ומזכירים בונה ירושלים ביום ובלילה בתפלותיהם ובברכותיהם. ובהקשר זה אי אפשר שלא להזכיר את דבריו הנפלאים של ר' יהונתן אייבשיץ:

בברכת ולירושלים ואת צמח וכו' אין צורך להאריך, כי צריך להוריד דמעה מאין הפוגות על בנין ירושלים והחזרת קרן דוד, כי היא תכלית שלמות אנושי, ואם אין לנו ירושלים ומלכות בית דוד למה לנו חיים, ולירושלים יקרא כסא ה', וכן בדוד שישב ממש כעין מרכבה עליונה, כדכתיב וישב שלמה על כסא ה', ואם מלאכי מעלה קוראים בככי וקינה על חורבן ירושלים יום ולילה לא יחשו, והם אבלי ציון, איך נחשה אנן ולא נבכה על חילול השם שנתחלל בחורבן ירושלים ואבדן מלכות בית דוד, וחייב כל איש לומר בלבו – ריבוננו של עולם הריני מוסר נפשי על קדושת שמך, ואם אין אני כדאי (יערות דבש, חלק ראשון, דרוש א')

---

42 בספר **חזון ציון** דף לח הביא שהאמונה בהחזרת שכינתא מגלותא על ידי "אוכלסא דישראל" היתה משותפת לפרושים ולחסידים, על יסוד הכתוב "ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו" (תהלים קכ"ב, ג). וכן הביא את דברי ההקדמה לזהר (בראשית דף א'): "הכי אומינא לד דלא ליעול אנא לעילא עד דיעלון בך אוכלסך לתתא" - אין הקב"ה, היינו השכינה, נכנס לירושלים של מעלה עד, שאוכלסא ישראל נכנסין לירושלים של מטה, ובברכות נה ע"א: "אין אוכלסא פחות משישים רבוא".

43 והוסיף הרב כשר (עמ' תמ"ג): "והנה בשנת תש"ח, כשנאספו בארץ יותר משישים רבוא יהודים, זכינו לקום המדינה; ובשנת תשכ"ז, שנאספו בארץ יותר משישים רבוא גברים בני עשרים ומעלה, זכינו לנסים של ששת ימי המלחמה".